

TAYFUN ATAY • Din Hayattan Çıkar

İletişim Yayınları 1016 • Araştırma-İnceleme Dizisi 167

ISBN-13: 978-975-05-0935-3

© 2004 İletişim Yayıncılık A. Ş. / 1. BASIM

1-6. Baskı 2004-2017, İstanbul

7. Baskı 2019, İstanbul

EDITÖR Tanıl Bora

DIZI KAPAK TASARIMI Ümit Kıvanç

KAPAK Suat Aysu

KAPAK FOTOĞRAFI Ercan Arslan

UYGULAMA Hüsnü Abbas

BASKI Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 45030

Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11

Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 38 46

CILT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 45003

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,

Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 40387

Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

TAYFUN ATAY

Din Hayattan Çıkar

Antropolojik Denemeler

GENİŞLETİLMİŞ YENİ BASKI

TAYFUN ATAY Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde fizik antropoloji öğrenimini tamamladıktan sonra (1983) aynı üniversitede paleoantropoloji alanında yüksek lisans yaptı (1986). Sonrasında Londra Üniversitesi Doğu ve Afrika Çalışmaları Okulu'nda (SOAS) sürdürdüğü lisans-üstü eğitiminde Yakın ve Orta Doğu Çalışmaları (*Area Studies: Near and Middle East*) programında sosyal antropoloji odaklı olarak ikinci yüksek lisans derecesini aldı (1990). Ardından aynı okulun Antropoloji ve Sosyoloji bölümünde "din antropolojisi" alanında doktora-sını tamamladı (1994).

1984 yılında Hacettepe Üniversitesi Antropoloji Bölümü'nde başlayan akademik yaşamında 1988-1994 yılları arasında lisansüstü çalışma amacıyla Londra'da bulunduktan sonra Hacettepe-Antropoloji'ye geri dönerek 2000 yılında doçent oldu. Ardından Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Halkbilim ve Etnoloji Bölümü'ne geçiş yaptı ve burada profesör oldu (2006). Uzun yıllar Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde antropoloji dersleri verdi ve OD-TÜ'de 2007'de eğitim-öğretime açılan Sosyal Antropoloji yüksek lisans programının hazırlık ve uygulama aşamalarına katkıda bulundu; bu program çerçevesinde OD-TÜ Sosyoloji Bölümü'nde 2014 yılına kadar ek-görevli öğretim üyesi olarak çalıştı, dersler verdi.

2003-2004 yılları arasında Can Dündar'la birlikte *Milliyet* gazetesi bünyesinde "Milliyet-Popüler Kültür" ekini çıkardı. Sonrasında 2006-2008 yılları arasında *Bir-Gün* gazetesinde, 2009-2011 yılları arasında T24 internet gazetesinde, 2011-2015 arasında *Radikal* gazetesinde ve 2015-2018 yılları arasında da *Cumhuriyet* gazetesinde köşe yazarlığı yaptı ve aynı gazetede 2018 yılı başında yayıma giren "Cumhuriyet PA7AR" ekinin yayın yönetmenliğini üstlendi. *Cumhuriyet* gazetesinde 2018 Eylül ayında yaşanan yönetim değişikliğinin ardından gazeteyle yolunu ayırdı, T24'e geri döndü ve halen orada haftalık köşe yazılarıyla birlikte "T24 HAFTALIK" ekinin yayın koordinatörlüğünü sürdürmektedir.

Diğer eserleri: *Batı'da Bir Nakşi Cemaati: Şeyh Nâzım Kıbrısı Örneği*, İletişim, 1996 (2. baskı, Berfin, 2011); *Yaşasın Meşhuriyet Çağı-Popüler Kültürden Kitle Kültürüne Türkiye İzlenimleri*, Epsilon, 2004; *Din Üzerine Antropolojik İncelemeler* (Brian Morris'ten çeviri: *Anthropological Studies of Religion*) İmge, 2004; *Göl ve İnsan – Beyşehir Gölü Çevresinde Doğa-Kültür İlişkisi Üzerine Antropolojik Bir İnceleme*, Kalan, 2005; *Türkler Kürtler Kıbrıslılar – İngiltere'de Türkçe Yaşamak*, Dipnot, 2006; *Çin İşi Japon İşi – Cinsiyet ve Cinsellik Üzerine Antropolojik Değiniler*, İletişim, 2012 (Genişletilmiş 2. baskı, 2018); *A Muslim Mystic Community in Britain – Meaning in the West and for the West*, EHV, 2012; *Parti, Cemaat, Tarikat – 2000'ler Türkiye'sinin Dinbaz-Politik Seyir Defteri*, Can, 2017 (2. baskı 2017); *Görünüyorum O Halde Varmım: Meşhuriyet Çağında Kültür ve İnsan*, Can, 2017 (2. baskı 2018).

Annem'in ve Babam'ın anısına...

İÇİNDEKİLER

Genişletilmiş Beşinci Baskıya Önsöz	11
Üçüncü Baskıya Önsöz	13
Önsöz: 'Afyon' ve 'Tiner'	15
A. Kavramsal Temeller	21
1. İnsanda Din, Dinde İnsan	23
'Kültürel Evrensel' Olarak Din.....	24
Dinin Kökeni: Tespitler-Tanımlar-Tartışmalar.....	25
Animizm-Animatizm.....	25
Totemizm.....	29
Paganizm.....	30
ÇERÇEVE: DOĞA VE DUA.....	31
Din ve Bilim.....	33
Din ve Anlam.....	35
Toplumsal ve İdeolojik İşlevleriyle Din.....	36
Dinde Ortodoksi-Heterodoksi.....	39
Din ve Büyü.....	42
Cadılık.....	45
Şamanizm, Şaman ve Rahip.....	47
Ritüel ve Mit.....	48
ÇERÇEVE: SÜMER'DEN KUR'AN'A TARIM, AVCI-TOPLAYICILIK, CENNET VE HABIL-KABIL.....	51

Halk Dini ve Senkretizm.....	55
ÇERÇEVE: AYA YORGI, HIZIR-ILYAS, HIDRELLEZ.....	57
ÇERÇEVE: MEVLİT.....	59
Modern Dünyada Din ve Laiklik/Sekülerizm.....	60
Postmodern Dünya ve Fundamentalizm.....	64
ÇERÇEVE: VAHHABİLİK VE SELEFİLİK.....	67
Yeni Dini Hareketler.....	70
Geçiş: Din ve Antropoloji.....	72
2. Antropoloji ve İslâm.....	77
İslâm 'Çoğul'dur.....	77
İslâm Antropolojisi.....	81
İslâmî Antropoloji.....	87
Sonuç: Nesnellik Sorunu ve İdeolojik Olmak.....	91
B. Türkiye Çözömlömleri.....	95
3. Cumhuriyet ve Din.....	97
Türk 'Anti-teizm'i.....	101
Sağırılar Diyaloğu.....	104
4. 1923'ten 2000'lere Din, Kültür, Siyaset.....	107
1923-1950: "Yeter! Söz 'Cumhuriyet'in".....	109
1950-1980: "Yeter! Söz 'Millet'in".....	112
1980'den Bugüne: "Yeter! Söz 'Kitle'nin".....	118
5. Ayet ve Reklam:	
'Medyatik Türkiye'de Din ve Tesettür.....	125
Camiden Podyuma.....	127
Premodern, Modern ve Postmodern Süreçlerde Tesettür.....	122
ÇERÇEVE: MODA-REKLAM-POP SARMALINDA TESETTÜR.....	133
6. Şerif Mardin, Din ve Türkiye'de 'Galile' Olmak.....	135
'Mikrop'la Uğraşmak!.....	136
Akademik Yalnızlık, Sosyalist 'Yakınlık', İdeolojik Muhafazakârlık.....	138
Din ve İdeoloji.....	143
Sonuç: Dünya İstemesiniz de Döner!.....	155

C. Alan Çalışmaları	159
7. 'Saray'ın Dışını Anlatmak ya da İçinden Konuşmak!	
Şeriat-Tarikat İkililiğine Güncel Bir Bakış	161
İslâm, Eşittir, Tarikat!.....	164
Ulemâ'nın Gücü.....	165
'Saray'ın Dışı ve İçİ.....	167
İmamlar ve Müridler.....	169
Sonuç: İslâmî Bilgi Kaynağı ve İktidar.....	172
8. Gelenek-Modernlik İkiliği,	
'Halk Dini' ve Senkretizm	175
Halk Dini.....	176
Modernist Püritenizm Geleneksel Dinselliğe Karşı.....	178
Bir 'Gelenek' Yaratımı: Hacı Sofu Ziyareti.....	181
D. Şempanzeler ve Peygamberler	189
9. Maymundan Gelmek mi, Maymuna Gitmek mi?	191
Antropogenetik Katkılar.....	193
Şempanzeden Öğrenmek!.....	196
10. 'Genesis'ten Genetiğe Gidiş-Gelişler: Evrimcilik-Yaratılışçılık Kutuplaşmasına Bir Müdahale Denemesi	199
EvrİM?.....	205
Darwin?.....	216
Yaratılış?.....	227
Teolojiyle Biyolojinin Ötesi.....	237
E. Tarihten Yapraklar	241
11. Halifeliğin Kaldırılması:	
Kazanç mı Kayıp mı?	243
Hilafet: İslâm'ın 'İktidar'la Tanışması.....	246
'İlga'.....	254
Dış Tepkiler.....	263

Hint Hilafet Hareketi.....	274
Sonuç: İttihad Sembolü'nden İhtilaf Kaynağı'na.....	281

12. İnan İslâm Devrimi'nin Arka Plânı

(1941-1979).....	285
Şah.....	288
Petrol.....	296
Ulema.....	299
Sonuç.....	302

13. Müslüman Kardeşler Nedir,

Ne Değildir?.....	307
Bir İlkokul Öğretmeninin Dünyayı Sarsan Örgütü.....	308
Kuruluş: Kur'an ve Kılıç.....	311
İdeolojik Çerçeve.....	314
Filistin Üzerinden Siyasallaşma.....	320
El-Benna'nın Öldürülmesi ve Bölünme.....	321
Nasır ve Müslüman Kardeşler.....	323
'Şehid' Seyyid Kutub!.....	325
Sedat ve 'İhvan': İttifaktan İhtilafa.....	327
Mübarek Dönemi.....	329
Suriye "İhvan"ı.....	330

KAYNAKÇA.....	335
---------------	-----

Genişletilmiş Beşinci Baskıya nsöz

Bir kitabın yazarıyla birlikte ‘yaşlanması’, iyimser bir deyişle onun eskimediiğini ama ‘yaşadığı’ını işaret olsa gerek! *Din Hayattan çıkar*’ın bu yeni baskısı böyle düşünmeyi teşvik edercesine kayda değer lde genişletilmiş bir içeriğe sahip. Bilmiyorum, biraz daha güçlenip grbzleştiğini mi, yoksa (benim gibi) şişmanlayıp hantallaştığını mı düşünmeli?!

Elbette ki bu, ancak okurun takdir edebileceği bir noktadır. Ancak yeni baskının benim açımdan bir ferahlamaya vesile olduğunu kaydetmek isterim. Metnin birinci bölümünü hayli kapsamlı bir değişime uğratarak onu yıllardır arzu ettiğim bir din antropolojisi/sosyolojisi giriş kitabı düzeyine nihayet getirebildiğini düşünüyorum. Artık bu başlıklar altındaki derslerime katılan öğrenciler açısından *Din Hayattan çıkar*, derli-toplu bir kaynak oldu denilebilir. Elbette ki hâlâ eksiksiz ya da kusursuz değil. Ama en azından bir dersi başından sonuna kadar ve öğrenciler açısından düşünce kişkırtıcı olabilecek mahiyette taşıyabilecek kıvama geldiğini söylemek mümkün.

Tabii böyle olması, kitabı her kesimden okur için ilgiye değer olmaktan çıkarmıyor. Türkiye’de din ve İslâm konusunda sürdürülen tartışmalarda merkezi önemini hiç kaybetmeyen laiklik/sekülerizm tartışması ve El Kaide, IŞİD gibi Cihatçı örgütlerle bağlantılı sıkça telaffuz edilen ‘Selefilik’ gibi konulara ilişkin katkılar, daha geniş okur profili açısından da hayli güncellenmiş bir yeni baskı ile karşı karşıya olduğu anlamına geliyor. Ayrıca kitabın hemen her bölümünde irili-ufaklı yeni düzenleme ve eklemelerin söz konusu olduğunu kaydetmekte de yarar var.

Yeni baskının bu şekilde ciddi bir geniş-kapsamlı ‘yenilenme’ eşliğinde okura sunulmasında destek ve katkılarından dolayı Kerem Ünüvar’a içtenlikle teşekkürü borç biliyorum.

Üçüncü Baskıya Önsöz

Din Hayattan Çıkar, 2009'da sessiz-sedasız gerçekleşen 2. baskıdan sonra şimdi genişletilmiş yeni baskısıyla karşımızda. Benim için büyük bir onur!.. Bu baskıya öncekilerde yer almayan üç yazı daha eklendi. Bunlardan birincisi oldukça eski, ama süren ilgiden dolayı eskimediğini düşündüğüm bir yazı: "İran İslâm Devrimi'nin Arka Planı (1941-1979)". 1996'da *Birikim*'de yayımlanan bu yazıyı hâlâ pek çok yerde referans olarak görüyor ve pek çok öğrenci, araştırmacı ve meslektaşımın ona nasıl ulaşabileceklerini soran mektuplar alıyordum. Bu "veriler" doğrultusunda onu *Din Hayattan Çıkar*'ın bu yeni baskısına eklemeyi uygun buldum. 2006 yılında *Doğu-Batı*'nın Şerif Mardin üzerine hazırladığı kitaba katkı olarak sunduğum "Şerif Mardin, Din ve Türkiye'de 'Galile' Olmak", eklenen ikinci yazı... Aslında onun da ilk kaleme alınışı hayli eskiye dayanıyor; benim "din antropolojisi" alanına yönelimimi de başlatan bir okuma sunucunda hazırlanmış mütevazı bir seminer çalışmasıydı. Bu bakımdan onun, akademik-entelektüel serüvenimin bir yapıtaşı olarak ilgiye sunulduğu da söylenebilir. Nihayet yakın

zamanda T24 internet gazetesinde tefrika edilmiş “Müslüman Kardeşler Nedir, Ne Değildir?” başlıklı yazı dizisini de kitabın bünyesine almak istedim. Fakat yine o da hayli eski, Londra’da İslâm toplumları ve kültürleri üzerine çalışmalarımı sürdürdüğüm yıllardan kalma bir ürün... Bir sözlü seminer sunuşunun esnekliği içerisinde hazırlandığından özellikle kaynak kullanımı açısından “sorunlu” olsa da okurumun samimiyetine güveniyor ve bunu “sorun” etmeyeceğine inanıyorum. Yakınlarda tüm Ortadoğu’yu sarsan devrimsel-demokratik gelişmelerin temel dinamiklerinden birini, belki de birincisini bu örgüt oluşturduğu için meraklısı olabileceği düşüncesiyle bu yazıyı da kitabımın kapsamına almaya karar verdim.

Yeni baskının “genişleme” imkânı bulmasında anlayış ve desteği için Nihat Tuna’ya teşekkürü bir borç biliyorum. Eklenen yazıların hazırlanmasında yardımlarından dolayı Hasan Münüsoğlu’na da teşekkür ederim.

Önsöz: 'Afyon' ve 'Tiner'

Dünyada olduğu gibi Türkiye'de de dinin ne olduğuna ilişkin din-dışı tanım üretme girişimlerinde en çok gönderme yapılan ifadelerden biri, Marx'ın 'halkın afyonu' mecazıdır. Bilindiği gibi ve izleyen sayfalarda ayrıntılı şekilde ele alınacağı üzere (özellikle 1. ve 3. bölümlere bkz.) Marx, esasen dinin ideolojik plandaki etkilerini ortaya sermek için kafa yormuş bir düşünürdü. Dini 'ideolojinin ilk biçimi' olarak tanımlaması, ideolojiyi de 'yanlış bilinç' olarak değerlendirmesi, Marx'ın dine karşı eleştirel bir duruş içinde olduğunu aşikar kılar.

Ancak Marx, dine 'halkın afyonu' dediği noktada ideolojik bir motivasyonla hareket etmez. Marx'ın bu ifadesi, kelimenin tam anlamıyla 'sosyolojik' bir mahiyet taşır. Yaşanan hayatın acı, sefalet ve çaresizlikle karşı karşıya bıraktığı yoksul insanlara dayanma gücü veren bir 'müsekkin' olarak kavramaktadır dini burada Marx. 1840'ların ortasında hızla ve kırılı kırılı değişen, 'modernleşen' Batı'da 'dinin hali' ortalama olarak buydu çünkü.

O zamandan bugünlere din, hayli zor ve meşakkatli bir yol katederek geldi. Modernliğin insan hayatına tam anla-

mıyla damgasını vurduğu noktada dinin kaynağının yok olduğunu ilan etti Nietzsche, “Tanrı öldü” diyerek... Weber onun insan hayatını etkileme, belirleme ve biçimleme imkânlarının tükendiğine vurgu yaptı, ‘dünyanın büyüsunün bozulması’ndan söz ederek... Böylece dinin yüzyıllardır ‘özne’si olduğu bir hayatın içinden çıkarılıp nesneleştirildiği, topluma değil, ‘kişiye özel’ sayıldığı bir döneme girildi. Modernliğin ‘insani’, ‘akli’ ve ‘lâ-dini’ (laik) bir proje olarak dünyayı fethe çıktığı bu dönemde din, kıyıya itildi. Ya da modernlikle hemhal olma yolunda, ona kendini beğendirmeye gibi hayli savunmacı bir pratik sergiledi.

Sonra gün döndü, modern hayatın fiziksel, zihinsel ve ruhsal olarak yıpratıldığı insanlığın genel bir hayal kırıklığı içinde ‘postmodern’ düşünce çığırına yol aldığı noktada din, yeniden canlanıp ortalığa çıktı. “Tanrı öldü” denilen günler gerilerde kaldı. Gilles Kepel’in ‘Tanrı’nın intikamı’ diye karakterize ettiği günler geldi. 20. yüzyılın son çeyreği, İslâm’dan Reiki’ye, faldan büyüye, ‘kristal mucizesi’nden ‘Telli Baba’ya kadar, tüm dünyada dinsel, daha genel anlamda ‘metafizik’ arayışların, modern ya da geleneksel fark etmesizin, hemen her yerde yeniden zuhur ettiği bir dönem oldu.

Ancak bu, yine de dinin hayatın içinde yüz yıl öncesinde öne çıkan işleviyle bulunduğunu düşünmeye olanak veren bir ‘geri dönüş’ değil. Dinin dönüşü, ağırlıklı olarak İran Devrimi (1979) sonrasında karşımıza çıkan İslâmî biçimiyle ‘siyasi’, veya artık giderek bir çılgınlık halini almış tüketimci kitle kültürü ikliminde kendisini gösterdiği üzere ‘ticari’ bir nitelikte daha çok. Din, bizatihi ‘din’, yani ‘kalpsiz bir dünyanın kalbi’ olarak, göze görünmüyor. Onu ya ‘İkiz Kuleler’e çarpan ‘terörist bir bomba’ olarak ya da podyumda gezinen tesettürlü bir ‘bomba’ olarak görüyoruz!..

Dine eskiden olduğu gibi ‘afyon’ işlevi yükleyebilmemize olanak verecek insanları ise görmekte zorlanıyoruz. Ara-

dığımızda onları, camideki minberin önünden çok ekranın başında buluyoruz! Bu tam da, Hasan Bülent Kahraman'ın kitabının 'veciz' başlığından esinlenerek söylemek gerekirse, dinin 'esas' işlevini neyin devraldığını anlamayı sağlayacak bir görüntü.¹ Kitlelerin afyonu din değil, televizyon bugünün dünyasında...

Din ise, neredeyse 'tinerci çocuklar'ın 'tiner'i kadar bile olamıyor bu hayatın içinde. 'Ezilmiş yaratık'ın üşüyen bedenini olduğu kadar, ruhunu ısıtma yolunda 'tiner', dini iktisade ediyor bugün...

Yukarıdaki değerlendirme, beğenilsin beğenilmesin, benimsensin reddedilsin, desteklensin eleştirilsin, nasıl yaklaşırsa yaklaşılsın, 20 yıla yakın süren bir gayretin sonucuna karşılık geliyor. Dini 'Kitap'tan değil, insandan öğrenme gayreti bu. Tabii ki bu, benim tercihim. Yanlış bulunabilir. O zaman bunları ne cesaretle yazıyorum ve ileriki sayfalarda daha da geliştirmeye cüret ediyorum diye de sorulabilir. Kendimi şöyle savunabilirim: yukarıda belirttiğim gayretin sonuçlarını yıllardır yazarak ve konuşarak tartışmaya açıp paylaştım. Paylaştıklarım arasında 'dinsiz'ler olduğu kadar 'dini-bütün' çevreler insanlar, dostlar da vardı. Onların ilgisi, yönlendirmesi ve teşviki, beni bu birikimi toplu halde, bir kitap bünyesinde daha geniş okur kitlesinin değerlendirmesine açmaya teşvik etti.

Bu kitapta, son on yıl içerisinde gazete, dergi ve kitaplar da kaleme aldığım ve yeniden gözden geçirerek biraraya getirdiğim, esnek bir yaklaşımla 'din antropolojisi' çerçevesine sokulabilecek yazılar yer alıyor. Yazdıklarımın dokusuna tabii ki kendi akademik ve entelektüel biçimlenme sürecimin izleri nüfuz etmiş durumda. Bir genetik laboratuvarında insan ve şempanze kromozomlarını karşılaştırarak, onların benzerlik ve farklılıkları üzerine kafa yorarak insanı ta-

1 H. B. Kahraman, *Kitle kültürü kitlelerin afyonu*, Agora, İstanbul, 2003.

nımaya ve anlamaya koyulduğum yolda, tarikat tekkelerinde, zikir meclislerinde, şeyhlerin dizinin dibinde bir 'antropolojik' pratik sergilemeye kadar ilerledim. Sonuç, şeyhlerden öğreneceklerimizin önemli ve değerli olduğunu fark etmek kadar, şempanzelerden de öğreneceklerimiz olduğunu hiç unutmamak ve hep vurgulamak oldu. İnsan varlığını, 'şempanzeden şeyhe' kadar açılan, alabildiğine geniş bir yelpazede çözümlenmek gerektiğine inanır oldum. İzleyen sayfalardaki yazılar hep bu 'antropolojik' inançla yazıldı, şimdi aynı inançla bir araya getirilip kitap olarak ilgiye sunuluyor.

Din (İslâm) ve antropoloji arasındaki ilişki ve etkileşimin niteliği üzerine iki deneme, kitabın başlangıç noktasını oluşturuyor. Yakın dönem Türkiye (Cumhuriyet) tarihine din olgusunu merkez alarak bakma ve okuma çabası gösterdiğim yazılar bunu izliyor. Antropolojik alan araştırmasına dayalı gözlemlerimden çıkan iki 'etnografik' yazı, dini insandan hareketle bilme ilkesinin 'pratik'teki örnekleri olarak buraya alındı. Sonra hem dünyada hem de Türkiye'de onyıllardır 'Maymun-Darwin-Evrin' üçgeninde cereyan eden 'bilim-din' çatışmasının ötesine antropolojik bir kavrayışla geçmeye çalışan kapsamlı bir değerlendirme var. Son olarak da tarihimizin tartışmalı sayfalarından birini oluşturan halifelik meselesine antropolojik duyarlılıkla, karşılaştırmalı perspektiften bakma çabası sergilediğim bir çalışma yer alıyor.

Yazıların tümünde ele aldığım konu ya da meselelere yönelik, ne övgüyü ne de sövgüyü hedefledim. Her neden söz ediyorsam, ona karşı 'eleştirel bir sempati' yörüngesini kaybetmemeye çalıştım. Ne ölçüde bunu başarıp başaramadığıma karar vermek, okuyucuya kalıyor.

Kitabın tüm eksik, kusur ve yanlışları bana ait olmakla birlikte, ortaya çıkmasında katkı sahibi olanları da belirtmeden geçmemek gerekir. Her şeyden önce, öğrencilerimi an-

mak isterim. On yıldır derslerde ve ders-dışı etkinliklerde ‘muhabbetten tefekkür’ çıkardık onlarla. Bu önsöz yazısında bile derslerdeki etkileşimimizden izler, düşünceler, hatta sözler var. Harcı hep beraber kardedik, ürünü ben sahipleniyorum. Bağışlasınlar! Hepsine içtenlikle teşekkür ediyorum.

Yazıları kitap haline getirme düşüncesini Tanıl Bora destekledi, savundu ve hayata geçirdi. Onun, benim için nasıl bir ‘güven kaynağı’ olduğunu anlatamam! Kendisine teşekkürü borç biliyorum.

Kıymetli dostum-kardeşim Ercan Arslan, benim onca sayfaya yayılmış derdimi bir fotoğraf karesine sığdırıverdi! “Bir resim bin kelimeye bedel” deyişini doğrulayan kapak fotoğrafı için ona sevgiyle teşekkür ediyorum.

Tabii Mesude ve Meltem Can olmasaydı, pek çok şey gibi, bu kitap da gerçeklik kazanamazdı! Dünyanın ‘tanıdığım en zor insanı’na sevgiyi, güveni ve inancı hiç eksiltmeyip, hep çoğalttılar. Üstelik bu kitaba gelene kadar ne yaptysam, onların hayatından çalarak yaptım. Haklarımı helâl etsinler...

TAYFUN ATAY

Küçükesat, Haziran 2004

A. Kavramsal Temeller

1

İnsanda Din, Dinde İnsan

Avrupa dillerinde ‘din’i karşılayan ve dilden dile küçük değişmelerle farklılaşmış sözcüğün (İng. *religion*) köklerinden biri olan Latince *religare*, ‘sıkıca bağlamak’ anlamına gelir (Sharpe 1971: 52).

Dinin ‘bağ’, ‘bağlama’, ‘bağlanma’ ile ilişkilenen bir pratik olduğunu düşündüren bu bilginin, bizim coğrafyamızdaki tercümesi, 1980’li yıllarda başbakan (daha sonra cumhurbaşkanı) Turgut Özal’ın halka hitaben yaptığı konuşmalarda Kur’an’a referansla (Âl-i İmrân: 103) sıklıkla kullandığını anımsadığım şu ifade olsa gerek: “Allah’ın ipine sımsıkı sarılın!”

Bu etimolojik anlam, belki de dinin ne olduğu sorusunu yanıtlama yolunda uygun başlangıç eşiği.

Din yoluyla insan, hayatının gidişatında etkili saydığı bir varlık ve/ya güce sıkıca bağlanır. Bağlanmak, ‘bağlayıcı’, sınırlayıcı, hatta tutsaklaştırıcı olsa da, sanki kaybolmamak, düşmemek, dağılmamak, yok olmamak için de gereklidir! Bunda ‘istendik’ bir yan var gibidir.

Din, insanı, kendisini aşan ve kuşatan, üstesinden gelemeye-

diği, kavramakta, nüfuz etmekte ve tüketmekte zorlandığı, kendi dışında kalan bir 'gerçeklik' alanına 'bağlar'.

'Kültürel Evrensel' Olarak Din

Antropolojik perspektiften din üzerine söylenebilecek ilk söz, onun bir 'kültürel evrensel' olduğudur. Bunun anlamı şu: Dünya üzerinde herhangi bir 'doğaüstü' varlık ya da gücün mevcudiyetine, etkisine ve onunla ilişki kurulabileceğine yönelik inancın bulunmadığı toplum ya da kültüre rastlanmaz. En geniş ve esnek anlamda 'dinsel' diye tanımlanabilecek bir söylem ve pratikler seti, insanın bulunduğu her yerde karşımıza çıkar. Bununla birlikte belirtmek gerekir ki yine her toplumda böyle bir inanca sahip olmayan veya kuşku ile yaklaşan bireyler de vardır. Ancak tüm üyeleriyle topyekün olarak bir insan topluluğunun yaşamında adına din dediğimiz 'kültürel kategori'nin eksik olduğunu söylemek mümkün değildir.

Hemen hemen bütün antropolojiye giriş metinlerinde din deyince karşımıza çıkan tanım genellikle şu şekildedir: *Doğaüstü* varlıklar ve güçlere ilişkin *zihinsel tutumlar* ve *davranış örüntüleri*. Burada 'zihinsel tutum'dan inancı (iman-iti-kad), 'davranış örüntüsü'nden ise ritüeli (ibadet-ayin) anlamak gerekir. Doğaüstü ile (ki aslında 'doğal'-üstü demek belki daha doğrudur) kastedilen, gözlemlenebilir bir dünyanın veya duyuşsal algının dışı ya da ötesidir. Yani gözlemlenemeyen, kestirilemeyen, deneysel olmayan ve açıklanamayan bir 'alan'ın varlığı söz konusu edilmektedir. Bu 'alan'ın ve onun 'aktör' ya da 'etken'lerinin insanların hayatı ve geleceği üzerinde mutlak denetime sahip oldukları inancı ve bu inanç doğrultusundaki tutum alışlardan dinsellik çıkar.

Bu anlamda din, insanın 'bilinmeyen' ile ilişki kurma mekanizmasıdır denilebilir.